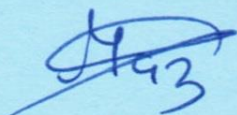

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

МАЗУРОВА Анастасія Володимирівна

УДК 911.375(477.54-25)

**СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ
МІСЬКОЇ СОЦІОГЕОСИСТЕМИ (НА ПРИКЛАДІ МІСТА ХАРКІВ)**

11.00.02 – економічна та соціальна географія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата географічних наук

Харків – 2018

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор географічних наук, професор
Німець Костянтин Аркадійович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, професор кафедри
соціально-економічної географії і регіонознавства

Офіційні опоненти: доктор географічних наук, доцент
Мальчикова Дар'я Сергіївна,
Херсонський державний університет,
завідувач кафедри соціально-економічної географії

кандидат географічних наук, доцент
Мезенцева Наталія Іванівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, доцент кафедри
економічної та соціальної географії

Захист відбудеться «12» жовтня 2018 р. о «12⁰⁰» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.051.23 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, ауд. 2-49.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий «4» вересня 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат географічних наук,
доцент

Л. В. Ключко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Більшість населення України проживає в містах, де зосереджений основний потенціал розвитку країни: демографічний, працересурсний, промисловий, інфраструктурний, соціокультурний, інтелектуальний тощо. Розглядаючи місто як складне системне утворення, яке виконує певні функції, постає питання про вивчення окремих його структурних елементів та факторів функціонування, процесів, що протікають і трансформують міський простір, особливостей внутрішньої організації міської соціогеосистеми та напрямів її оптимізації, виявлення проблем функціонування та шляхів їх вирішення, визначення перспектив подальшого розвитку. Використання системного підходу в дослідженні функціонування міста та управлінні його розвитком сприяє підвищенню ефективності соціального управління і використання ресурсів.

Географічний підхід до дослідження функціональних особливостей міста як системного утворення дозволяє комплексно розглянути й оцінити особливості функціонування міської соціогеосистеми. Для міста Харкова – другого за чисельністю населення міста України – дана проблематика є досить актуальною. Стратегією розвитку міста Харкова до 2020 року визначено шість стратегічних цілей на найближчу перспективу: соціальна впевненість і здоров'я населення міста, «розумна» економіка міста і забезпеченість населення робочими місцями, екологічна врівноваженість і енергетична ефективність міста, сучасний простір та забезпеченість міста інженерною інфраструктурою, інвестиційна привабливість міста та муніципальний бюджет, ефективність управління містом і громадянське суспільство. Досягнення вказаних цілей можливо лише при ефективному функціонуванні міської соціогеосистеми. Дослідження функціонування міської соціогеосистеми, визначення його суспільно-географічних особливостей і проблем та знаходження шляхів їх вирішення є головним завданням даного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами та темами. Дисертаційне дослідження пов'язане з напрямами науково-дослідної роботи, що виконується в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, зокрема з темами кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства «Суспільно-географічні особливості соціальної безпеки регіону як чинника його стійкого розвитку в аспекті раціонального природокористування» (державний реєстраційний номер 0111U008533)», «Територіальні особливості формування конкурентоспроможності регіону» (державний реєстраційний номер 0115U000504), «Територіальне планування Харкова та Харківського регіону на основі демографічного потенціалу: теоретико-методична розробка» (державний реєстраційний номер 0116U000964), а також з науковою тематикою кафедри стосовно досліджень теоретико-методичних та прикладних проблем розвитку міських соціогеосистем. З 1 вересня 2017 р. по 31 січня 2018 р. на базі кафедри економічної географії Сілезького університету в Катовіцах (Польща) проводилося дослідження за темою дисертації за фінансуванням Вишеградського фонду на тему «Територіальна і просторова організація великого міста (на прикладі Харкова і Катовіце)».

Мета дослідження полягає у встановленні суспільно-географічних особливостей функціонування соціогеосистеми міста Харкова та розробці рекомендацій з його вдосконалення.

Об'єктом дослідження є міська соціогеосистема.

Предметом дослідження є суспільно-географічні особливості функціонування соціогеосистеми міста Харкова.

Для досягнення поставленої мети були визначені наступні **наукові завдання**:

- виконати ретроспективний аналіз дослідження міст, уточнити понятійно-термінологічний апарат та обґрунтувати підходи, методи й методику суспільно-географічного дослідження функціонування міської соціогеосистеми;
- виділити періоди формування і розвитку міста Харкова та основні функції міста в ці періоди, охарактеризувати сучасний стан соціогеосистеми міста Харкова, визначити позиції Харкова в українському вимірі;
- виконати групування районних соціогеосистем міста Харкова за особливостями їх функціонування, визначити фактори функціонування соціогеосистеми міста Харкова;
- виконати моделювання траєкторії функціонування районних соціогеосистем міста Харкова з визначенням фаз прогресивного та регресивного функціонування;
- виконати аналіз сприйняття населенням основних проблем життєдіяльності міста Харкова;
- порівняти особливості різних за умовами функціонування міських соціогеосистем (на прикладі міст Харкова України та Катовіце Польщі);
- визначити основні проблеми функціонування соціогеосистеми міста Харкова та обґрунтувати шляхи їх вирішення;
- обґрунтувати застосування концепції соціогеосистем у суспільно-географічному дослідженні міст.

Теоретико-методологічна основа і методи дослідження. Теоретичною базою дисертаційного дослідження є праці вітчизняних та закордонних науковців, зокрема Е. Алаєва, М. Аурессеау, Д. Богорада, Ж. Боже-Гарньє, О. Бойко-Бойчука, Ф. Броделя, Е. Берджеса, М. Вебера, Л. Вірта, Т. Гарньє, П. Геддеса, Р. Гуляка, М. Джамана, Д. Джекобс, К. Доксіадіса, М. Енрайта, В. Кристаллера, М. Колосовського, Ле Корбюзьє, С. Кострікова, П. Кругмана, Г. Лаппо, Ч. Лендрі, А. Льоша, К. Лінча, І. Маєргойза, Д. Мальчикової, К. Мезенцева, Н. Мезенцевої, К. Нємця, Л. Немець, Дж. Нельсона, В. Нудельмана, Я. Олійника, Р. Парка, Є. Перцика, Г. Підгрушного, М. Пістуна, М. Портера, С. Сассен, А. Степаненка, Ю. Саушкіна, М. Слуки, П. Тейлора, О. Топчієва, В. Тоуера, І. Тюнена, Е. Ульмана, Дж. Фрідмана, М. Фуджити, Ч. Харріса, Х. Хойта, О. Шаблія та інших.

Методологічною основою комплексного суспільно-географічного дослідження функціонування міської соціогеосистеми виступають фундаментальні положення сучасної суспільної географії в цілому та географії міст і геоурбаністики зокрема, розробки вітчизняних та зарубіжних учених з питань територіальної організації суспільства, концепції геосистем і соціогеосистем тощо. Дослідження базується на географічному, системному, синергетичному та історичному методологічних підходах.

В процесі дослідження функціонування міської соціогеосистеми використовувалися різноманітні методи. З групи **філософських** методів був використаний *діалектичний метод*, зокрема при формулюванні концепції та виборі стратегії дослідження, визначенні мети та завдань роботи, окресленні об'єкту та предмету дослідження.

З групи **загальнонаукових** методів були використані наступні методи: *аналізу, синтезу, формалізації* (в опрацюванні наукових підходів, обґрунтуванні методики

дослідження функціонування міської соціогеосистеми, аналізі понятійно-термінологічного апарату, визначенні сутності та змісту понять, функцій міст, виокремленні факторів, що впливають на функціонування міської соціогеосистеми, дослідженні складових просторової організації соціогеосистеми міста Харкова), *математико-статистичний, моделювання, узагальнення* (при зборі та аналізі статистичної інформації, формуванні бази даних дослідження, відображенні у схематичному вигляді структури міської соціогеосистеми, визначенні позицій міста Харкова серед міст України тощо); *історичний* (в ретроспективному аналізі розвитку території та функцій міста Харкова, виявленні основних історичних подій розвитку міст Харкова та Катовіце); *кластерний аналіз* (для групування районних соціогеосистем міста Харкова за подібністю їх функціонування); *факторний аналіз* (для оцінки впливу факторів функціонування соціогеосистеми міста Харкова).

Серед групи **конкретнонаукових** методів були використані: *графічний, картографічний* (при створенні графічних побудов та картографуванні показників функціонування соціогеосистеми міста Харков); *порівняльно-географічний* (для визначення місця Харкова в національному вимірі, групування районних соціогеосистем міста Харкова за показниками їх функціонування тощо); *порівняльно-історичний* (для дослідження динаміки показників функціонування соціогеосистеми міста Харкова); *опитування* (в дослідженні сприйняття населенням основних проблем життєдіяльності міста Харкова), а також ряд **оригінальних методів**, які були розроблені на кафедрі соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серед вказаних методів можна виділити математичне *моделювання траєкторії функціонування соціогеосистем* у багатовимірному ознаковому просторі та *компонентний аналіз вихідних вектору функціонування соціогеосистем*.

Інформаційна база дослідження сформована на матеріалах Державної служби статистики України, Головного управління статистики у Харківській області, Головного управління статистики в Польщі, Управління статистики в Катовіцах, літературних джерелах, нормативно-правових документах та результатах власних спостережень і досліджень. Виходячи з наявності та доступності статистичного матеріалу сформовано дві бази даних, які включають 100 параметрів для дослідження міської соціогеосистеми та 51 параметр – для дослідження районних соціогеосистем міста Харкова.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертаційній роботі з позицій суспільної географії:

вперше:

- виконано групування районних соціогеосистем міста Харкова за особливостями їх функціонування на основі класифікації у багатовимірному ознаковому просторі (встановлено три стійкі групи);
- встановлено фактори функціонування соціогеосистеми міста Харкова, зокрема демографічно-освітній, інфраструктурний, інвестиційний, економіко-промисловий;
- виконано моделювання траєкторії функціонування районних соціогеосистем міста Харкова – визначено фази прогресивного та регресивного функціонування;
- виявлено проблеми функціонування соціогеосистеми міста Харкова на основі результатів компонентного аналізу та порівняння різних за умовами функціонування соціогеосистем міст Харкова (Україна) та Катовіце (Польща);

вдосконалено:

- періодизацію формування і розвитку міста Харкова з виділенням основних його функцій у визначені періоди (виділено вісім періодів з основними функціями міста);
- концепцію соціогеосистем, зокрема уточнено структуру організації міської соціогеосистеми, розкрито суспільно-географічний зміст її функціональної організації, чинників функціонування та можливості застосування в суспільно-географічному дослідженні міст;
- методика суспільно-географічного дослідження функціонування міської соціогеосистеми шляхом поєднання традиційних підходів, загальнонаукових, конкретнонаукових та оригінальних методів;

отримали подальший розвиток:

- суспільно-географічний аналіз функціональних зон міста Харкова;
- визначення позицій міста Харкова в українському вимірі;
- аналіз сприйняття населенням основних проблем життєдіяльності міста Харкова (на основі опитування харків'ян).

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Теоретичне значення отриманих результатів полягає в поглибленні наукових основ суспільної географії, обґрунтуванні методики дослідження функціонування міської соціогеосистеми та подальшому розвитку понятійно-термінологічного апарату. Практичне значення роботи полягає у виявленні суспільно-географічних особливостей функціонування соціогеосистеми міста Харкова і розробці рекомендацій з його вдосконалення, які можуть бути використані при плануванні заходів управління даною системою та проведенні подібних суспільно-географічних досліджень функціонування інших міських соціогеосистем.

Результати дисертаційного дослідження впроваджені при виконанні науково-дослідних робіт держбюджетного та госпрозрахункового фінансування: «Суспільно-географічні особливості соціальної безпеки регіону як чинника його стійкого розвитку в аспекті раціонального природокористування» (державний реєстраційний номер 0111U008533, довідка № 0301-56 від 19.03.2018 р.), «Територіальні особливості формування конкурентоспроможності регіону» (державний реєстраційний номер 0115U000504, довідка № 0301-57 від 19.03.2018 р.), «Територіальне планування Харкова та Харківського регіону на основі демографічного потенціалу: теоретико-методична розробка» (державний реєстраційний номер 0116U000964, довідка № 0301-55 від 19.03.2018 р.) на кафедрі соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Окремі положення дисертаційного дослідження вже використані Департаментом комунального господарства Харківської міської ради при визначенні тенденцій розвитку території міста Харкова та розробці рекомендацій щодо її оптимізації (довідка № 981/0/16-18 від 21.03.2018 р.). Також результати кандидатської дисертації будуть впроваджені Департаментом містобудування, архітектури та генерального плану Харківської міської ради при визначенні та оптимізації тенденцій розвитку просторової організації міста Харкова в містобудівній документації (довідка № 428/0/22-18 від 22.03.2018 р.).

Окремі положення дисертаційної роботи впроваджені в навчальний процес кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного

університету імені В. Н. Каразіна при викладанні навчальних курсів: «Географія Харківської області з основами регіонознавства» і «Районне планування» для студентів III-IV курсів навчання напряму підготовки 6.040104 «Географія» бакалаврського рівня вищої освіти, «Геоурбаністика» для студентів II курсу навчання спеціальності 103 «Науки про Землю» спеціалізації «Економічна та соціальна географія» магістерського рівня вищої освіти (акт впровадження від 26. 03. 2018 р.). Також результати дисертаційного дослідження впроваджені в навчальний процес Сілезького Університету в Катовіцах (Польща) при викладанні навчальних курсів «Регіональна географія світу», «Регіональна економічна географія Польщі» для студентів III курсу навчання спеціальності «Географія» та використані при підготовці навчальних заходів Катовіцьким відділом Польського географічного товариства (сертифікати від 22. 01. 2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною завершеною роботою автора, в якій викладено результати власних досліджень щодо розробки теоретико-методичних основ суспільно-географічного дослідження функціонування міської соціогеосистеми, узагальнено результати аналізу літературних джерел, наведено характеристику сучасного стану соціогеосистеми міста Харкова, визначено фактори, що впливають на її функціонування, виконано групування та моделювання траєкторії функціонування районних соціогеосистем міста Харкова, виявлено основні проблеми їх функціонування за допомогою компонентного аналізу, розроблено рекомендації з удосконалення функціонування соціогеосистеми міста Харкова.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження були апробовані на всеукраїнських і міжнародних наукових і науково-практичних конференціях та семінарах, зокрема Міжнародній науково-практичній конференції «Регіон: стратегія оптимального розвитку» (м. Харків; 2014, 2015, 2016, 2017 рр.), Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих науковців «Регіон: суспільно-географічні аспекти» (м. Харків; 2014, 2015, 2016, 2017 рр.), Межвузовском студенческом семинаре «Демографические риски XXI столетия: к Международному дню народонаселения» (м. Мінськ, Білорусь; 2015, 2016 рр.), Міжнародній науково-практичній конференції «Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення» (м. Херсон, 2015 р.), 6-th International Urban Geographies of Post-communist States Conference «25 years of urban change» (м. Прага, Чехія, 2015 р.), Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації» (м. Переяслав-Хмельницький; 2017, 2018 рр.), Международной научно-практической конференции «Географические аспекты устойчивого развития регионов» (м. Гомель, Білорусь, 2017 р.), Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку» (м. Переяслав-Хмельницький; 2017, 2018 рр.), Interdyscyplinarna konferencja naukowa «Miasto pod napięciem» (м. Катовіце, Польща, 2017 р.), а також на методичних семінарах і засіданнях кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна з питань теорії та практики суспільно-географічних досліджень.

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 31 наукову працю загальним обсягом 11,1 д.а., у тому числі 7,18 д.а. належать особисто автору. З них: 1 – розділ колективної монографії загальним обсягом 0,95 д.а. (у т.ч.

0,2 д.а. – авторські), 8 – у наукових фахових виданнях загальним обсягом 4,42 д.а. (у т.ч. 2,85 д.а. – авторські), 3 – в іноземних виданнях та виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз, загальним обсягом 1,51 д.а. (у т.ч. 0,69 д.а. – авторські) та 17 – матеріали конференцій і семінарів загальним обсягом 3,15 д.а. (у т.ч. 3,05 д.а. – авторські). З наукових публікацій, які видані у співавторстві, використані лише ті положення, розробка яких належить особисто автору.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і 15 додатків. Загальний обсяг роботи становить 328 сторінок, основний текст – 175 сторінок, список використаних джерел нараховує 247 найменувань на 24 сторінках. Дисертаційна робота містить в основному тексті 18 таблиць, 99 рисунків, в тому числі 19 картографічних моделей. Додатки мають обсяг 68 сторінок та містять 19 таблиць і 27 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовано актуальність обраної теми дослідження, сформульовано мету та завдання, окреслено об'єктно-предметну область дослідження, висвітлено теоретичні та методичні основи, інформаційну базу дослідження. Визначено наукову новизну одержаних результатів. Висвітлено теоретичне та практичне значення роботи, апробацію результатів дослідження, структуру роботи.

У першому розділі *«Теоретико-методичні основи суспільно-географічного дослідження функціонування міської соціогеосистеми»* розглянуто місто як об'єкт наукових, у тому числі суспільно-географічних досліджень; проведено аналіз попередніх досліджень міст і понятійно-термінологічного апарату дослідження; розкрито сутність, структуру та функції міської соціогеосистеми; визначено фактори, що впливають на її функціонування, особливості геопланування міської території та функціональних зон міської соціогеосистеми; обґрунтовано методи та методику суспільно-географічного дослідження функціонування міської соціогеосистеми, а також застосування концепції соціогеосистем у суспільно-географічному дослідженні міст.

На основі ретроспективного аналізу дослідження міст виділено дев'ять наукових напрямів (онтологія міста, соціальна структура міста, організація міського простору, економіка міста, концепції розвитку міст і міського простору та інші).

Ключовими концепціями даного дослідження є концепції соціогеосистем і суспільно-географічного процесу. Розглядаючи місто як складне системне утворення, пропонується авторське визначення поняття «міська соціогеосистема», під якою розуміється гетерогенна система, що включає різні за рівнем узагальнення та ієрархії соціальні елементи або підсистеми, а також виконавчі, мінеральні й біологічні елементи, які знаходяться у взаємодії за допомогою потоків речовини, енергії й інформації у географічному просторово-часовому континуумі та характеризується розвиненою інфраструктурою, високим рівнем інженерного та технічного облаштування території, що виконує виробничі, організаційно-управлінські, культурні та обслуговуючі функції, більшість населення якої не зайнята в первинному секторі. Структурна схема організації міської соціогеосистеми представлена на рис. 1.

Діяльність будь-якої міської соціогеосистеми може проходити у двох режимах, зокрема у режимі розвитку та функціонування. В даному дослідженні обрано більш загальний режим функціонування як прояв функцій соціогеосистеми в часі.

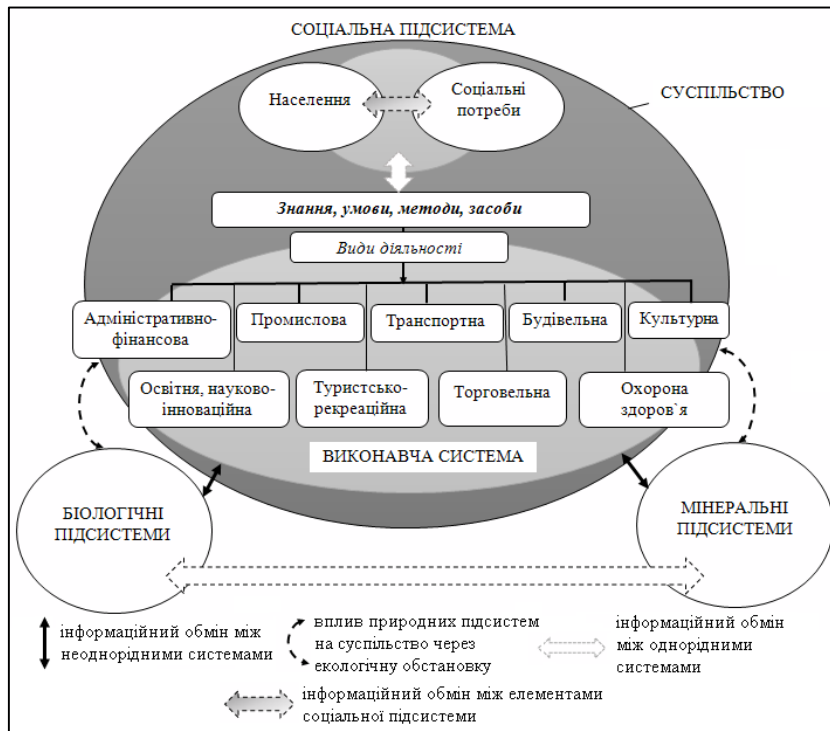

Рис. 1. Структурна схема організації міської соціогеосистеми

З позицій системного підходу та концепції соціогеосистем зазначено, що соціогеосистема будь-якого міста є унікальною, функціонує за певними принципами та формується під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Головними принципами її функціонування є відкритість, динамічність, цілісність, ієрархічність, емерджентність, гомеостатичність, саморозвиток і нестійкість. До внутрішніх чинників віднесено наявні функції міської соціогеосистеми, до зовнішніх – історичні, природно-географічні, демографічні, соціально-економічні, суспільно-географічні, екологічні, політичні та правові. За авторським підходом, всі функції міської соціогеосистеми класифіковано на внутрішні (містообслуговуючі і містоутворюючі, в тому числі виробничі і сервісні) та зовнішні (для моно- і багатофункціональних міських соціогеосистем).

Дієвим інструментом удосконалення просторової організації міської соціогеосистеми є геопланування. В загальному вигляді в межах міської соціогеосистеми виділяють селітебну (житлову), виробничу (в тому числі комунально-складську і зовнішнього транспорту) та ландшафтно-рекреаційну функціональні зони.

Методика суспільно-географічного дослідження функціонування міської соціогеосистеми включає концептуально-методичний, емпіричний, аналітичний, інтерпретаційний та підсумковий етапи, які мають різний зміст і логічно пов'язані між собою. Поєднання традиційних методологічних підходів, філософських, загальнонаукових, конкретнонаукових та оригінальних методів дослідження дає можливість встановити суспільно-географічні особливості функціонування міської соціогеосистеми та розробити рекомендації з його вдосконалення.

У другому розділі «*Особливості формування та сучасний стан соціогеосистеми міста Харкова*» висвітлено результати ретроспективного аналізу, виділено періоди формування і розвитку міста Харкова та основні його функції протягом цих періодів; охарактеризовано сучасний стан соціогеосистеми міста Харкова; визначено позиції міста в українському вимірі.

Всю історію формування і розвитку міста Харкова можна поділити на вісім періодів, протягом яких переважали наступні функції міста (рис. 2): 1654-1765 рр. – оборонна функція; 1765-1869 рр. – адміністративна функція; 1869-1917 рр. – промислова функція; 1917-1934 рр. – столична функція; 1939-1945 рр. – оборонна функція; 1945-1991 рр. – промислова функція; 1991-2000 рр. – трансформаційна функція; 2000 р. і до теперішнього часу – інноваційно-креативна функція.

Рис. 2. Хронологічна вісь розвитку міста Харкова та основні містоутворюючі функції

Динамічна трансформація функцій дозволила місту Харкову не втрачати темпів розвитку, мінімізувати стагнаційні ефекти, уникнути занепаду. Помітне прискорення темпів трансформації функцій в останні роки свідчить про потужний вплив глобалізаційних процесів на розвиток міста.

Важливим фактором функціонування соціогеосистеми міста Харкова є його демографічна ситуація. З моменту заснування і до проголошення незалежності України для міста було характерним постійне збільшення чисельності населення. З 1991 р. почалося скорочення чисельності населення, в основному за рахунок негативного природного приросту (-4,9 ‰ в 2016 р.). Слід відзначити, що в останні роки природний приріст населення Харкова поступово зростає, хоч і залишається від'ємним. Конфігурація статеві-вікової піраміди населення міста відповідає регресивній віковій структурі. Питома вага основних вікових груп – 0-14, 15-64, 65 років і старше – в чисельності населення міста в 2016 р. складала відповідно 12,7 %, 71,6 % і 15,7 %. Частка людей похилого віку зростає, що свідчить про старіння населення. В статевій структурі переважають жінки (коефіцієнт фемінізації на 01.01.2017 р. склав 1157 жінок на 1000 чоловіків).

Значний вплив на функціонування міської соціогеосистеми мають особливості її суспільно-географічного положення та природно-ресурсного потенціалу. Місто знаходиться на перетині транспортних шляхів «північ-південь» та «захід-схід», через його територію проходить міжнародний транспортний коридор «Європа-Азія». Вигідне суспільно-географічне положення міста сприяє його розвитку як потужного транспортно-логістичного вузла Північно-Східної Європи. Природні умови і ресурси міста Харкова є сприятливими для інтенсивного функціонування соціогеосистеми міста.

Аналіз функціонування виконавчої системи соціогеосистеми міста Харкова показав, що в місті активно розвивається адміністративно-фінансова діяльність, діє

близько 19,4 тис. промислових підприємств. Обсяг реалізованої промислової продукції Харкова в 2016 р. становив 61,0 млрд. грн. За цим показником місто займає третю позицію серед обласних центрів України. Основними галузями промисловості є машинобудування та металообробка (зокрема, енергомашинобудування, електротехнічна промисловість, транспортне та сільськогосподарське машинобудування, приладобудування, радіоелектроніка, авіакосмічна промисловість, військово-промисловий комплекс), харчова промисловість, електроенергетика та інші. Транспортна система представлена залізничним, автомобільним, повітряним та міським громадським транспортом. В місті станом на 2015-2016 рр. функціонує розгалужена мережа культурних і туристсько-рекреаційних закладів (32 музеї, 39 театрів, понад 10 кінотеатрів, філармонія, органний зал, планетарій, зоопарк, екопарк, дельфінарій, цирк, 84 бібліотеки, 31 заклад культури клубного типу, 6 парків культури та відпочинку, 82 готелі та спеціальних закладів розміщення тощо), освітніх закладів (231 дошкільних і 225 загальноосвітніх навчальних закладів, 57 ВНЗ I-IV рівнів акредитації), науково-інноваційних закладів (151 науково-дослідні центри та інститути, 88 інноваційно активних підприємств) та закладів охорони здоров'я (21 лікарня, 6 диспансерів, 22 поліклініки та інші) міського, обласного та загальнодержавного рівнів.

Позиції міста Харкова визначалися з урахуванням його визнання в Європі, характеру співробітництва з містами-партнерами, положення в рейтингах міст України. Так, Харків є першим і єдиним містом в Україні, що володіє повним комплектом нагород Ради Європи: Дипломом, Почесним Прапором, Таблицею Європи і Призом Європи. Місто має 33 міста-партнери з Європи, Азії та Америки. Серед українських міст Харків провідні місця займає за якістю життя населення, чисельністю населення (1439,0 тис. осіб на 01. 01. 2017 р.), якістю послуг і сфери обслуговування, щільністю населення (4112 осіб на км²); середні позиції – за площею території (350 км²) та рівнем інвестиційної ефективності. Авторське ранжирування за комплексом соціально-економічних показників функціонування показало, що Харків посідає 4 місце серед найбільших міст України. В цілому місто займає найвищі місця за показниками якості життя населення та середні позиції – за фінансовими показниками, капітальними вкладеннями, інвестиціями та доходами населення.

Третій розділ *«Суспільно-географічна характеристика функціонування соціогеосистеми міста Харкова»* присвячено характеристиці просторової організації соціогеосистеми міста Харкова та окремих її функціональних зон; визначенню факторів, що впливають на функціонування міської соціогеосистеми; групуванню районних соціогеосистем за подібністю їх функціонування на основі кластерного аналізу; визначенню тенденцій руху районних соціогеосистем у багатовимірному ознаковому просторі за результатами моделювання траєкторії функціонування; аналізу сприйняття жителями міста Харкова основних проблем його життєдіяльності; порівнянню особливостей різних за умовами функціонування міських соціогеосистем на прикладі Харкова (Україна) та Катовіце (Польща); визначенню основних проблем функціонування соціогеосистеми міста Харкова та обґрунтуванню шляхів їх вирішення; розробці рекомендацій щодо вдосконалення функціонування соціогеосистеми міста Харкова.

Сформовану просторову організацію соціогеосистеми міста Харкова можна визначити як радіальну з елементами кільцевої. На основі Генерального плану в місті виділено зону багатоповерхової житлової та садибної забудови, зону промислової

забудови та ландшафтно-рекреаційну зону. Основні осередки багатоповерхової житлової забудови зосереджені в Московському, Шевченківському та Київському районах; садибної забудови – в Новобаварському, Холодногірському та Київському районах. Масштабне будівництво нових житлових комплексів відбувається в Індустріальному районі. Промислова зона міста сформована 16 промисловими районами, 9 промисловими зонами, 5 промисловими вузлами та 12 групами промислових підприємств. Найбільші промислові зони та найпотужніші промислові підприємства розташовані в Основ'янському, Індустріальному та Слобідському районах. Найбільші площі, зайняті зеленими насадженнями, розташовані вздовж західного та північного кордонів міста. У зв'язку з цим найвища забезпеченість населення ландшафтно-рекреаційними зонами характерна для Шевченківського району, трохи нижча – для Новобаварського та Основ'янського районів. У Харкові протягом останніх років спостерігається інтенсифікація процесів трансформації міського простору, зокрема, процесів ревіталізації, редевелопменту, реновації, терциарізації, комерціалізації міського простору тощо.

За результатами факторного аналізу вихідних даних за 2015 р. ідентифіковано такі гіпотетичні фактори функціонування соціогеосистеми міста Харкова: демографічно-освітній, інфраструктурний, інвестиційний та економіко-промисловий. Серед них найбільший вплив мали інфраструктурний фактор (особливо в Київському районі, який відіграє провідну роль у сфері вищої освіти, науки та культури Харкова) та демографічно-освітній фактор, який найбільше значення має в Московському районі як найбільшому за чисельністю населення з розгалуженою мережею дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів. Порівняння з результатами факторного аналізу за 2010 р. показало, що кількість факторів не змінилася, але дещо змінився їх зміст та сила впливу. У зв'язку з цим у 2010 р. виділено демографічно-освітній, освітньо-науково-культурний, інвестиційно-економічний та житлово-торговельний фактори функціонування соціогеосистеми міста Харкова. Серед них провідну роль відігравали демографічно-освітній та освітньо-науково-культурний фактори. Дослідження просторової диференціації дії визначених факторів дозволяє зробити висновок, що вона суттєва, але при цьому створення впорядкованих просторових структур не спостерігається (рис. 3).

Для з'ясування подібності та відмінностей районних соціогеосистем міста Харкова за особливостями їх функціонування за кожний рік періоду дослідження застосовувався кластерний аналіз (дистанційний коефіцієнт – евклідова відстань, групування здійснювалось методом Варда). Встановлено, що групування районних соціогеосистем за весь досліджуваний період не зазнало суттєвих змін, і в кожному році чітко виділяються три стійкі кластери: 1) Основ'янський, Слобідський, Немишлянський, Індустріальний, Холодногірський та Новобаварський райони; 2) Московський район; 3) Київський та Шевченківський райони (останні два райони в 2010-2011 рр. утворювали окремі монокластери, але відрізнялися високою асоціацією) (рис. 3). Московський район протягом усього періоду дослідження не мав тісної асоціації з іншими районними соціогеосистемами через велику чисельність населення в його межах (1/5 населення міста), яка впливає на розмірність багатьох статистичних показників. Київський та Шевченківський райони утворюють окрему стійку групу через високий рівень розвитку науково-інноваційної та освітньої діяльності на їх території.

Для дослідження динаміки функціонування районних соціогеосистем міста Харкова протягом 2010-2015 рр. було проведено моделювання траєкторії функціонування. Розподіл районних соціогеосистем на фазовій площині за показниками траєкторії функціонування в 2015 р. показав наступні особливості їх функціонування: найвищі показники проекції на оптимальну траєкторію спостерігалися в Шевченківському та Київському районах, а найнижчі – в Новобаварському та Немишлянському районах; найвищими показниками відхилення від оптимальної траєкторії характеризувалися Московський, Київський та Шевченківський райони, а найнижчими – Немишлянський та Основ'янський райони. Аналіз середнього розподілу районних соціогеосистем на фазовій площині за показниками траєкторії функціонування протягом 2010-2015 рр. дозволив виділити чотири їх групи: 1) Шевченківський район; 2) Московський район; 3) Київський район; 4) Новобаварський, Холодногірський, Основ'янський, Слобідський, Індустріальний і Немишлянський райони (рис. 4). За результатами аналізу траєкторії функціонування районних соціогеосистем міста Харкова протягом 2010-2015 рр. визначено райони з переважанням фаз прогресивного (Київський і Шевченківський) та регресивного (Новобаварський і Немишлянський) функціонування. Траєкторії функціонування інших районних соціогеосистем міста Харкова мають у цілому нерівноважний характер: протягом досліджуваного періоду відзначаються фази як прогресивного, так і регресивного функціонування. При цьому для переважної більшості районних соціогеосистем період 2011-2013 рр. став фазою регресивного, а період 2014-2015 рр. – фазою прогресивного функціонування.

Для аналізу сприйняття основних проблем життєдіяльності міста Харкова його мешканцями було проведено опитування населення в мережі інтернет (інструмент Google forms) та за допомогою паперових анкет. Для отримання найбільш об'єктивних результатів в опитуванні взяли участь респонденти, що проживають в усіх районах Харкова та відрізняються за статтю, віком, освітньо-професійним рівнем, сферою зайнятості. Їм було запропоновано відповісти на питання щодо забезпеченості районів проживання різними об'єктами міської інфраструктури, їх достатності для задоволення повсякденних потреб та зручності розташування, комфортності району проживання, найбільш атрактивних закладів дозвілля тощо. Результати опитування показали, що жителі Новобаварського, Холодногірського та Індустріального районів не задоволені станом і розміщенням житлової забудови. В цих районах широко представлена садибна забудова, яка знаходиться в аварійному стані та потребує зносу або реконструкції. Найбільш популярні серед харків'ян ландшафтно-рекреаційні зони та об'єкти культурної сфери розташовані в Київському і Шевченківському районах. Інші райони міста характеризуються низькою забезпеченістю даними об'єктами, що знижує можливості населення задовольняти свої потреби в дозвіллі. За результатами оцінювання респондентами рівня комфортності проживання – від 1 балу (найнижча комфортність) до 5 балів (найвища комфортність) – визначено, що найкомфортнішими для проживання вважають Немишлянський, Київський та Шевченківський райони; середніми за комфортністю – Московський, Основ'янський та Слобідський райони; найменш комфортними – Індустріальний, Новобаварський та Холодногірський райони міста.

Дієвим інструментом для визначення особливостей та проблем функціонування міської соціогеосистеми є порівняння її з іншими міськими соціогеосистемами. З цієї

метою виконано порівняння особливостей різних за умовами функціонування міських соціогеосистем на прикладі Харкова (Україна) та Катовіце (Польща). Порівняння здійснювалось на основі аналізу статистичних показників функціонування даних міських соціогеосистем, ретроспективного аналізу їх розвитку, виділення історичних періодів та основних функцій міст у ці періоди (рис. 2, рис. 5).

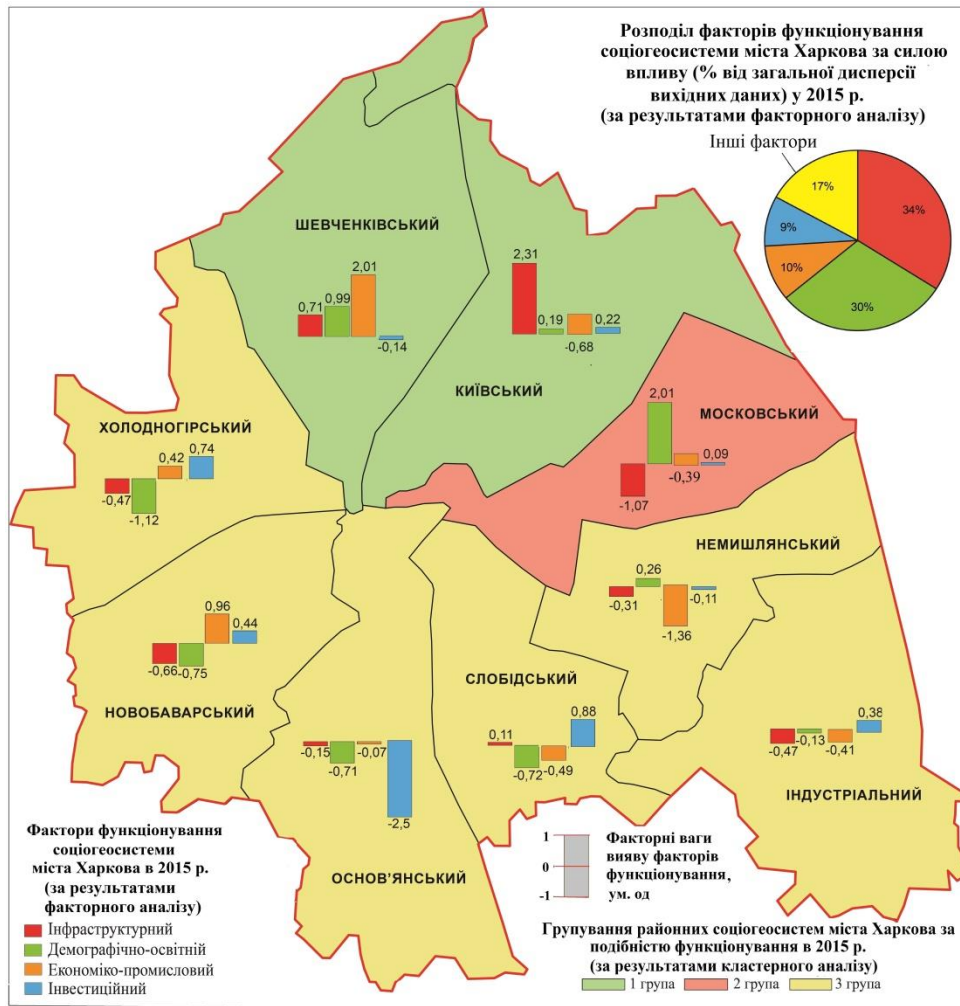

Рис. 3. Фактори функціонування та групування районних соціогеосистем міста Харкова за подібністю їх функціонування в 2015 р. (побудовано автором)

Результати порівняння показали, що соціогеосистема міста Катовіце поступається соціогеосистемі міста Харкова за показниками, що вказують на її розмір (зокрема, за чисельністю населення, площею території, природним та механічним приростом населення тощо), та має нижчий ієрархічний рівень (Харків – центр Харківської агломерації та Харківської області, міжрегіональний центр, перша столиця України; Катовіце – центр Катовіцької конурбації та Сілезького воєводства Польщі). З іншого боку, вона характеризується більш динамічною трансформацією міських функцій та випереджає соціогеосистему міста Харкова за показниками якості життя і фінансового благополуччя її населення. Це пояснюється насамперед інтенсивним залученням зовнішніх ресурсів, зокрема значними інвестиціями з країн ЄС, більш стабільними економічними та політичними умовами в країні та сусідніх державах, відповідними заходами регіональної політики ЄС, спрямованої на інтенсифікацію соціально-економічного розвитку, тощо. В той же час соціогеосистема міста Харкова має більш

потужний внутрішній потенціал – демографічний, працересурсний, економічний, інтелектуальний тощо. Завдяки значним внутрішнім ресурсам та активному «оздоровленню» внутрішніх і зовнішніх зв'язків протягом останніх років (зокрема, переорієнтація Харкова на європейський ринок та розвиток зовнішньоекономічних зв'язків з європейськими країнами), соціогеосистема міста Харкова має кращі перспективи розвитку. Для вдосконалення функціонування соціогеосистеми міста Харкова може бути використаний досвід оперативного відновлення колишніх індустриальних просторів соціогеосистеми міста Катовіце, зокрема їх ревіталізація та терциаризація.

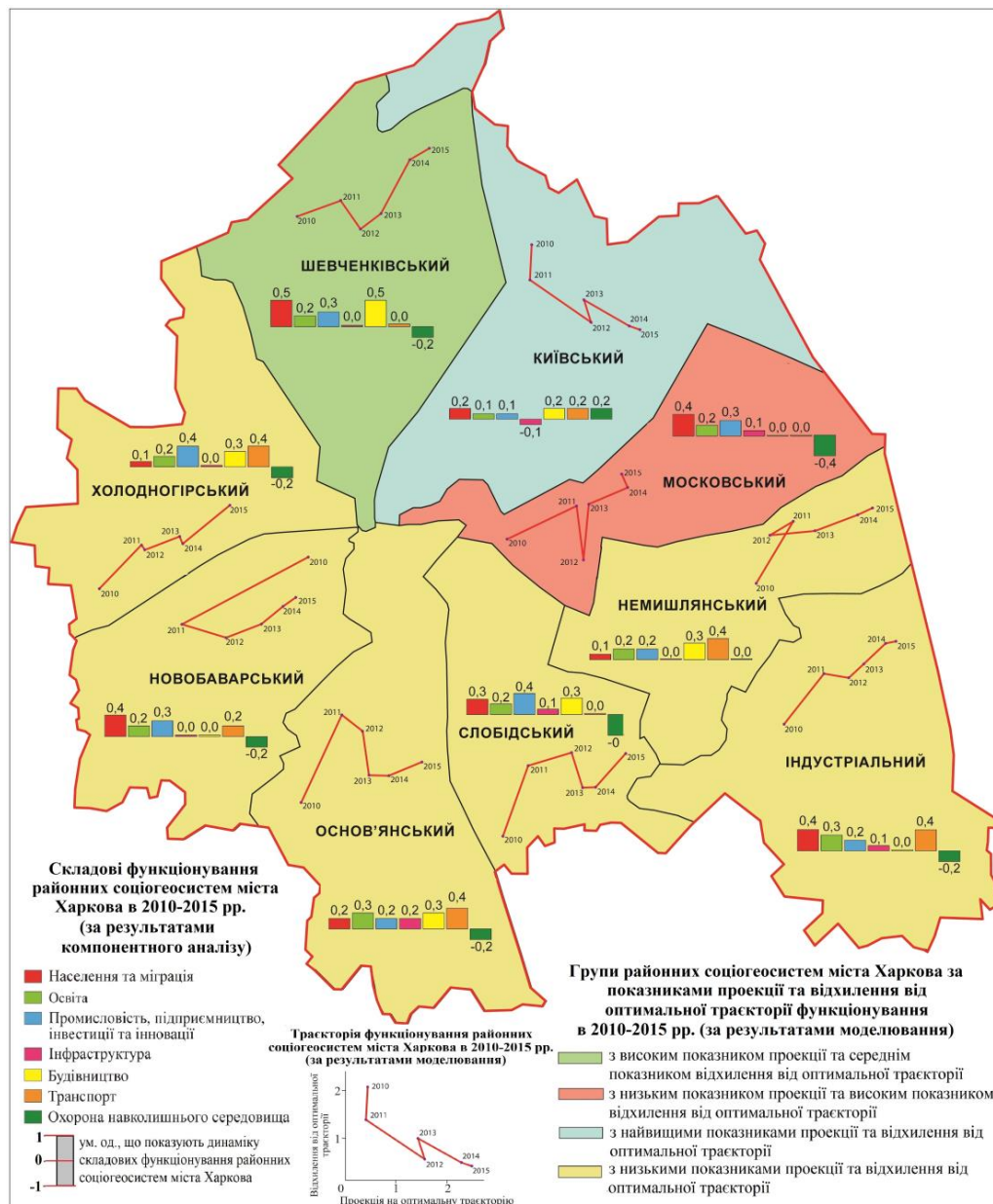

Рис. 4. Характеристика функціонування районних соціогеосистем міста Харкова (побудовано автором)

На основі компонентного аналізу визначено проблеми функціонування соціогеосистеми міста Харкова за основними його складовими. Компонентний аналіз проводився для соціогеосистеми міста Харкова в цілому (100 показників за 2010-2016 рр.) та в розрізі районних соціогеосистем (51 показник за 2010-2015 рр.) (рис. 4). За

підрахунками сум кодів часових похідних моніторингових параметрів функціонування соціогеосистеми міста Харкова за досліджуваний період отримані значні коливання показників, що свідчить про неусталеність тенденцій її функціонування: на тлі позитивних тенденцій спостерігаються періоди регресивного функціонування (2012-2013, 2015-2016 рр.). Періодом найбільшого прогресу став 2011-2012 рр., а найбільшого регресу – 2015-2016 рр.

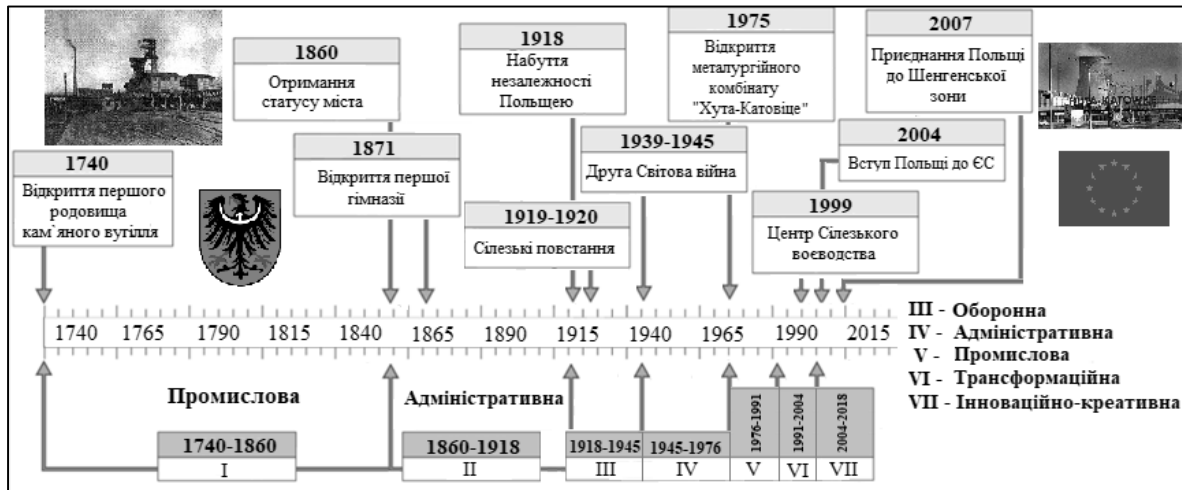

Рис. 5. Хронологічна вісь розвитку міста Катовіце та основні містоутворюючі функції

Серед складових функціонування всієї соціогеосистеми міста Харкова та її районних соціогеосистем регресивними тенденціями характеризувалися освіта, охорона навколишнього середовища та інфраструктура. Прогресивні тенденції спостерігалися в промисловості та підприємстві, будівництві, інноваційній та інвестиційній діяльності. Серед районних соціогеосистем міста Харкова позитивною динамікою відзначалися Шевченківський (найбільший прогрес), Індустріальний, Основ'янський, Слобідський, Московський і Холодногірський райони; негативною – Новобаварський, Немишлянський і Київський (найбільший регрес) райони. Результати компонентного аналізу дозволили виділити проблеми функціонування соціогеосистеми міста Харкова за основними її структурними елементами, зокрема за елементами виконавчої системи. Обґрунтовано основні шляхи вирішення вказаних проблем. Конкретні рекомендації щодо вдосконалення функціонування районних соціогеосистем міста Харкова наведені у додатках дисертаційної роботи.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. У роботі виконано ретроспективний аналіз дослідження міст, зокрема виділено дев'ять наукових напрямів. Акцентується увага на дослідженні міста як системного утворення, тому використовується поняття «міська соціогеосистема», яка розглядається як гетерогенна система, що включає різні за рівнем узагальнення та ієрархії соціальні елементи або підсистеми, а також виконавчі, мінеральні й біологічні елементи, які знаходяться у взаємодії за допомогою потоків речовини, енергії й інформації у географічному просторово-часовому континуумі та характеризується розвинутою інфраструктурою, високим рівнем інженерного та технічного облаштування території, що виконує виробничі, організаційно-управлінські, культурні та обслуговуючі функції, більшість населення якої не зайнята в первинному секторі.

Обґрунтовано методику суспільно-географічного дослідження функціонування міської соціогеосистеми, яка включає 5 етапів (концептуально-методичний, емпіричний, аналітичний, інтерпретаційний, підсумковий) та базується на географічному, системному, синергетичному та історичному методологічних підходах, а також системі філософських, загальнонаукових, конкретнонаукових та оригінальних методів. Під час дослідження було використано 2 інформаційні бази. Одна з них використовувалася для дослідження загальних особливостей функціонування соціогеосистеми міста Харкова (100 показників за період 2010-2016 рр.), інша – для дослідження особливостей функціонування районних соціогеосистем як складових соціогеосистеми міста Харкова (51 показник за період 2010-2015 рр.).

2. Виділено вісім періодів формування і розвитку міста Харкова з обґрунтуванням основних його функцій у ці періоди. Так, протягом I періоду (1654-1765 рр.) переважала оборонна функція, протягом II періоду (1765-1869 рр.) – адміністративна функція, протягом III періоду (1869-1917 рр.) – промислова функція, протягом IV періоду (1917-1934 рр.) – столична функція, протягом V періоду (1939-1945 рр.) – оборонна функція, протягом VI періоду (1945-1991 рр.) – промислова функція, протягом VII періоду (1991-2000 рр.) – трансформаційна функція, протягом VIII періоду (2000 р. – теперішній час) – інноваційно-креативна функція.

Аналіз сучасного стану соціогеосистеми міста Харкова свідчить про високий рівень розвитку розгалуженої соціальної й транспортної інфраструктури, ефективної адміністративно-фінансової діяльності, динамічної науково-інноваційної сфери, багатогалузевої промисловості, різноманітної туристсько-рекреаційної діяльності, інтенсивної будівельної діяльності. Найбільш динамічний розвиток протягом 2010-2016 рр. характерний для промисловості та підприємництва, будівництва, інноваційної та інвестиційної діяльності. Визначено позиції міста Харкова в українському вимірі. Так, Харків займає найвищі місця в рейтингах українських міст за показниками якості життя населення та середні позиції – за фінансовими показниками, капітальними та іноземними інвестиціями, доходами населення.

3. На основі кластерного аналізу виконано групування районних соціогеосистем міста Харкова за подібністю їх функціонування в 2010-2015 рр. При цьому виявлено три стійкі групи районних соціогеосистем. До першої групи відносяться Київський та Шевченківський райони міста Харкова; до другої групи – Новобаварський, Холодногірський, Основ'янський, Слобідський, Індустріальний, Немишлянський райони; до третьої групи – Московський район. Московський район не асоціюється з іншими районними соціогеосистемами через велику чисельність населення в його межах; Київський та Шевченківський райони виокремлюються в окрему групу через високий рівень розвитку науково-інноваційної та освітньої діяльності в їх межах.

За результатами факторного аналізу визначено фактори функціонування соціогеосистеми міста Харкова в 2010 та 2015 рр. Так, на функціонування соціогеосистеми міста Харкова в 2010 р. мали вплив демографічно-освітній, освітньо-науково-культурний, інвестиційно-економічний та житлово-торговельний фактори. Серед них провідну роль відігравали демографічно-освітній та освітньо-науково-культурний фактори. В 2015 р. на функціонування соціогеосистеми міста Харкова впливали інфраструктурний, демографічно-освітній, інвестиційний та економіко-промисловий фактори. Серед них найбільший вплив мали інфраструктурний та демографічно-освітній фактори. При цьому демографічно-освітній фактор найбільше

значення мав у Московському районі як найбільшому за чисельністю населення з розгалуженою мережею дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів, а інфраструктурний фактор – у Київському районі як провідному у сфері вищої освіти, науки та культури.

4. Виконано моделювання траєкторії функціонування районних соціогеосистем міста Харкова для визначення фаз прогресивного та регресивного функціонування. В результаті, до районних соціогеосистем з прогресивним функціонуванням відносимо Київський та Шевченківський райони, з регресивним функціонуванням – Немишлянський та Новобаварський райони. За розподілом районних соціогеосистем на фазовій площині виділено чотири групи: до першої групи відноситься Шевченківський район; до другої групи – Московський район; до третьої групи – Київський район; до четвертої групи – Новобаварський, Холодногірський, Основ'янський, Слобідський, Індустріальний і Немишлянський райони. Спільною фазою регресивного функціонування для переважної більшості районних соціогеосистем міста Харкова став період 2011-2013 рр., фазою прогресивного функціонування – 2014-2015 рр.

5. За результатами опитування жителів міста Харкова виконано аналіз сприйняття основних проблем життєдіяльності міста його мешканцями. Так, жителі Новобаварського, Холодногірського та Індустріального районів не задоволені станом і розміщенням житлової забудови, зокрема малоповерхової та приватної; найпривабливіші для харків'ян ландшафтно-рекреаційні зони та об'єкти культурної сфери розташовані в Київському і Шевченківському районах; найкомфортнішими для проживання є Немишлянський, Київський та Шевченківський райони, а найменш комфортними – Індустріальний, Новобаварський та Холодногірський райони міста.

6. На основі аналізу статистичних показників, ретроспективного аналізу розвитку, виділення історичних періодів та основних функцій міст у ці періоди в роботі виконано порівняння особливостей різних за умовами функціонування міських соціогеосистем на прикладі Харкова (Україна) та Катовіце (Польща). Обґрунтовано, що менша за розмірами та нижча за ієрархічним рівнем соціогеосистема міста Катовіце характеризується більш динамічною трансформацією міських функцій та випереджає соціогеосистему міста Харкова за показниками якості життя і фінансового благополуччя її населення. Більш швидкий розвиток соціогеосистеми міста Катовіце зумовлений інтенсивним залученням зовнішніх ресурсів, зокрема значними інвестиціями з країн ЄС, більш стабільними економічними та політичними умовами в країні та сусідніх державах, ефективною регіональною політикою тощо. Соціогеосистема міста Харкова має кращі перспективи розвитку завдяки значно потужнішому внутрішньому потенціалу, активному «оздоровленню» внутрішніх і зовнішніх зв'язків протягом останніх років. Досвід оперативної ревіталізації та терціарізації соціогеосистеми міста Катовіце може бути використаний для вдосконалення функціонування соціогеосистеми міста Харкова.

7. Визначено основні проблеми функціонування соціогеосистеми міста Харкова за основними елементами її виконавчої системи, зокрема проблеми адміністративно-фінансової, промислової, транспортної, будівельної, культурної, освітньої, науково-інноваційної, туристсько-рекреаційної, торговельної та діяльності у сфері охорони здоров'я, а також просторові проблеми. Обґрунтовано основні шляхи вирішення вказаних проблем. В додатках до дисертаційної роботи наводяться конкретні пропозиції щодо вдосконалення функціонування районних соціогеосистем міста Харкова.

8. Обґрунтовано використання концепції соціогеосистем у суспільно-географічному дослідженні міст. Її застосування забезпечить вивчення внутрішнього та зовнішнього потенціалу міських соціогеосистем, окремих елементів їх внутрішньої структури, щільності та характеру внутрішніх і зовнішніх зв'язків, впливу оточуючого середовища, періодів функціонування та основних функцій міст у ці періоди, факторів функціонування та внутрішньої диференціації територіальних елементів міста. Суспільно-географічний підхід дозволяє визначити основні проблеми функціонування міста та обґрунтувати шляхи їх вирішення з метою покращення якості життя населення та підвищення рівня конкурентоспроможності міста у національному, європейському та світовому вимірах.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Немець Л. Ретроспективний аналіз містоутворюючих функцій міста Харкова / Л. Немець, А. Мазурова // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіональний збірник наукових праць. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – Вип. 16 (1). – С. 56-61. – 0,61 д.а. (Особистий внесок автора – 0,3 д.а. – розглянуто функціональні типи міст, на основі чого проаналізовано сутність функцій великого міста; охарактеризовано основні історичні етапи розвитку міста Харкова та містоутворюючі функції, що відповідали кожному з виділених історичних етапів).

2. Немець К. А. Вплив процесу урбанізації на виникнення сучасних форм міських поселень / К. А. Немець, А. В. Мазурова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: Геологія–Географія–Екологія: збірник наукових праць. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – Вип. 41. – С. 116-119. – 0,2 д.а. (Особистий внесок автора – 0,1 д.а. – розроблено схеми розподілу зв'язків між головним містом та навколишніми населеними пунктами протягом основних стадій розвитку міста; виявлено особливості впливу процесу урбанізації на виникнення деяких сучасних форм міських поселень).

3. Вірченко П. Особливості територіально-функціональної організації великого міста (на прикладі міста Харкова) / П. Вірченко, А. Мазурова // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіональний збірник наукових праць. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – Вип. 17 (2) – С. 72-78. – 0,63 д.а. (Особистий внесок автора – 0,32 д.а. – охарактеризовано селітебну, ландшафтно-рекреаційну і виробничу зони міста Харкова та основні напрями їх розвитку; проаналізовано забезпеченість зеленими зонами та зеленими насадженнями адміністративних районів міста).

4. Mazurova A. Ukraine in the context of the global urban processes / A. Mazurova // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіональний збірник наукових праць. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – Вип. 18 (1). – С. 154-158. – 0,45 д.а.

5. Sokolenko A. Tourist branding project of Kharkiv region districts: ethno-cultural aspect / A. Sokolenko, A. Mazurova // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: Геологія–Географія–Екологія: збірник наукових праць. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – Вип. 43. – С. 174-183. – 0,85 д.а. (Особистий внесок автора – 0,43 д.а. – проаналізовано діяльність організацій, що займаються підтримкою розвитку етнокультурного туризму в адміністративних районах Харківської області та місті Харкові; розглянуто етнокультурні особливості адміністративних районів Харківської області).

6. Mazurova A. Questioning method in the human geographical research (on the example of the poll of Kharkiv's residents about city administrative districts) / A. Mazurova // Часопис

соціально-економічної географії : міжрегіональний збірник наукових праць. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – Вип. 21 (2). – С. 153-157. – 0,34 д.а.

7. Сочувка А. Общественно-географические особенности трансформации индустриальных регионов (на примере Катовицкой конурбации, Польша) / А. Сочувка, А. Мазурова // Часопис соціально-економічної географії : міжрегіональний збірник наукових праць. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. – Вип. 23 (2). – С. 60-67. – 0,79 д.а. (Особистий внесок автора – 0,36 д.а. – охарактеризовано основні демографічні процеси Катовицької конурбації і міста Катовіце, їх індустріальну спадщину та основні концепції її використання в туризмі).

8. Mazurova A. Defining optimal ways of Kharkiv's social-economic development by component analysis // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: Геологія–Географія–Екологія : збірник наукових праць. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. – Вип. 47. – С. 115-121. – 0,55 д.а.

Публікації в іноземних виданнях та виданнях міжнародних наукометричних баз:

9. Niemets L. Development features of region Health Care in the European and Ukrainian context (on example of the Kharkiv region) / L. Niemets, L. Kliuchko, A. Kuleshova, A. Mazurova // Acta Geographica Silesiana, 18. – Sosnowiec : Uniwersytet Śląski Wydział Nauk o Ziemi (WNoZ UŚ), 2015. – P. 49-57. – 0,59 д.а. (Особистий внесок автора – 0,12 д.а. – проаналізовано показники системи охорони здоров'я України, визначено особливості розвитку сфери охорони здоров'я в Харківському регіоні).

10. Niemets L. M. Shopping centers as a part of megacity's tourism infrastructure (socio-geographical aspect) / L. M. Niemets, A. V. Sokolenko, A. V. Mazurova // Актуальні проблеми економіки : науковий економічний журнал. – 2016. – № 3 (177). – С. 178-185 (Scopus). – 0,52 д.а. (Особистий внесок автора – 0,17 д.а. – охарактеризовано основні чинники розвитку міських торговельних центрів; виявлено територіальні особливості їх розміщення).

11. Мазурова А. В. Кассификация функций большого города в аспекте исследования его пространственной организации / А. В. Мазурова // Магілєўскі Мерыдыян : навуковы часопіс. – Могилев : Могилевская областная укрупненная типография имени Спиридона Соболя, 2017. – Т. 17. – Вып. 1-2 (33-38). – С. 70-73. – 0,4 д.а.

Публікації в інших виданнях, матеріали наукових конференцій:

12. Мазурова А. В. Особливості інноваційно-креативної функції великого міста (на прикладі міста Харкова) / А. В. Мазурова // Регіон-2014: суспільно-географічні аспекти : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Харків, 3-4 квітня 2014 р.) / Гол. ред. колегії Л. М. Немець. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – С. 121-124. – 0,19 д.а.

13. Мазурова А. В. Суспільно-географічна сутність та визначення поняття «місто» / А. В. Мазурова, П. А. Вірченко // Регіон-2014: стратегія оптимального розвитку : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків, 6 листопада 2014 р.) / Гол. ред. колегії В. С. Бакіров. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – С. 93-99. – 0,15 д.а. (Особистий внесок автора – 0,1 д.а. – складено аналітичну таблицю з дефініціями поняття «місто»).

14. Мазурова А. В. Аналіз деяких демографічних показників населення великого міста (на прикладі міста Харкова) / А. В. Мазурова // Регіон-2015: суспільно-географічні

аспекти : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Харків, 16-17 квітня 2015 р.) / Гол. ред. колегії Л. М. Немець. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – С. 121-127. – 0,19 д.а.

15. Мазурова А. В. Анализ половозрастной структуры населения города Харькова как основа изучения его пространственной организации / А. В. Мазурова // Демографические риски XXI века: к Международному дню народонаселения : материалы II Межвузовского студенческого семинара (г. Минск, 14 мая 2015 г.) / Гл. ред. Е. А. Антипова. – Минск : БГУ, 2015. – С. 76-78. – 0,12 д.а.

16. Мазурова А. В. Геопростір як основа вивчення особливостей просторової організації великого міста / А. В. Мазурова // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення : збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон, 8-9 жовтня 2015 р.) / [за ред. І. О. Пилипенка, Д. С. Мальчикової]. – Херсон : ПП Вишемирський, 2015. – С. 230-234. – 0,3 д.а.

17. Мазурова А. В. Функціональне зонування великого міста як основа оптимізації міського простору / А. В. Мазурова // Регіон-2015: стратегія оптимального розвитку : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 5-6 листопада 2015 р.) / Гол. ред. колегії В. С. Бакіров. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – С. 158-160. – 0,19 д.а.

18. Мазурова А. В. Суспільно-географічні особливості співпраці великого міста з містами-партнерами (на прикладі міста Харкова) / А. В. Мазурова // Регіон-2016: суспільно-географічні аспекти : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Харків, 14-15 квітня 2016 р.) / Гол. ред. колегії Л. М. Немець. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – С. 57-60. – 0,15 д.а.

19. Мазурова А. В. К вопросу развития геопланирования в Украине / А. В. Мазурова // Демографические риски XXI века: к Международному дню народонаселения : материалы III Межвузовского студенческого семинара (г. Минск, 13 мая 2016 г.) / Гл. ред. Е. А. Антипова. – Минск : БГУ, 2016. – С. 34-35. – 0,11 д.а.

20. Мазурова А. В. Забезпеченість зеленими зонами міста Харкова / А. В. Мазурова // Регіон-2016: стратегія оптимального розвитку : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 10-11 листопада 2016 р.) / Гол. ред. колегії В. С. Бакіров. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – С. 324-326. – 0,15 д.а.

21. Мазурова А. В. Позиціонування міста Харкова серед найбільших міст України / А. В. Мазурова // Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації : збірник наукових праць за матеріалами XXII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Переяслав-Хмельницький, 28 лютого 2017 р.). – Переяслав-Хмельницький, 2017. – Вип. 22. – С. 6-8. – 0,14 д.а.

22. Мазурова А. В. Позиционирование города Харькова среди областных центров Украины по отдельным показателям развития / А. В. Мазурова // Географические аспекты устойчивого развития регионов : материалы II Международной научно-практической конференции (г. Гомель, 23-24 марта 2017 г.). – Гомель : ГГУ имени Ф. Скорины, 2017. – С. 655-659. – 0,22 д.а.

23. Мазурова А. В. Моделювання траєкторії розвитку соціогеосистеми міста Харкова / А. В. Мазурова // Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку : збірник наукових праць за матеріалами XXXII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Переяслав-Хмельницький, 19 квітня 2017 р.). – Переяслав-Хмельницький, 2017. – Вип. 32. – С. 14-18. – 0,19 д.а.

24. Мазурова А. В. Групування районів міста Харкова за результатами кластерного аналізу у контексті дослідження його просторової організації /

А. В. Мазурова // Регіон-2017: суспільно-географічні аспекти : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Харків, 20-21 квітня 2017 р.) / Гол. ред. колегії Л. М. Немець. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. – С. 136-140. – 0,16 д.а.

25. Мазурова А. В. Чинники впливу просторового розвитку міського середовища Харкова за результатами факторного аналізу / А. В. Мазурова // Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації : збірник наукових праць за матеріалами XXIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Переяслав-Хмельницький, 28 квітня 2017 р.). – Переяслав-Хмельницький, 2017. – Вип. 24. – С. 30-34. – 0,24 д.а.

26. Мазурова А. В. Порівняння міст України і Польщі: суспільно-географічний аспект (на прикладі Харкова та Катовіце) / А. В. Мазурова // Регіон-2017: стратегія оптимального розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 19-20 вересня 2017 р.) / Гол. ред. колегії В. С. Бакіров. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. – С. 102-105. – 0,2 д.а.

27. Мазурова А. В. Наукові підходи до вивчення категорії «міський простір» / А. В. Мазурова // Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації : збірник наукових праць за матеріалами XXXII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Переяслав-Хмельницький, 31 січня 2018 р.). – Переяслав-Хмельницький, 2018. – Вип. 32. – С. 36-39. – 0,25 д.а.

28. Мазурова А. В. До питання визначення чинників, що впливають на організацію міського простору / А. В. Мазурова // Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку : збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Переяслав-Хмельницький, 16 лютого 2018 р.). – Переяслав-Хмельницький, 2018. – Вип. 40. – С. 15-18. – 0,2 д.а.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

29. Niemets K. Environment as factor of the spatial organizations of the big city (on the example of the city of Kharkiv) / K. Niemets, A. Mazurova // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: Геологія–Географія–Екологія : збірник наукових праць. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – № 1157. – Вип. 42. – С. 95-98. – 0,34 д.а. (Особистий внесок автора – 0,16 д.а. – охарактеризовано рельєф території міста Харкова та його вплив на формування міського середовища, гідрографічну мережу міста та її використання в господарстві, кліматичні умови міста Харкова; проаналізовано вплив зони високого тиску Воейкова-Броунова на формування клімату міста).

30. Niemets K. Spatial interaction of socio-geographical objects: new approaches and methods of investigation / K. Niemets, A. Mazurova, L. Klychko, N. Guseva // Cambridge Journal of Education and Science. – № 1 (15) (January-June). – Vol. III. – Cambridge : «Cambridge University Press», 2016. – Р. 174-181. – 0,73 д.а. (Особистий внесок автора – 0,18 д.а. – побудовано графічний матеріал).

31. Немець Л. Індустріальний Харків: консервація чи шлях до розумного міста? / Л. Немець, Н. Гусева, А. Мазурова, Л. Ключко // Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін : колективна монографія / За ред. К. Мезенцева, О. Олійника, Н. Мезенцевої. – К. : Видавництво «Фенікс», 2017. – С. 357-377. – 0,95 д.а. (Особистий внесок автора – 0,2 д.а. – розглянуто функціональне зонування Харкова та індустріальні простори міста).

АНОТАЦІЯ

Мазурова А. В. Суспільно-географічні особливості функціонування міської соціогеосистеми (на прикладі міста Харків). – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2018 р.

В дисертаційному дослідженні обґрунтовується необхідність дослідження міста Харкова як соціогеосистеми міського рівня, розкриваються суспільно-географічні особливості її функціонування та розробляються рекомендації з його вдосконалення. Авторська методика суспільно-географічного дослідження функціонування міської соціогеосистеми базується на географічному, системному, синергетичному та історичному методологічних підходах; поєднанні філософських, загальнонаукових, конкретнонаукових та оригінальних методів дослідження. В дослідженні було використано 2 інформаційні бази даних за різні тестові періоди (100 показників – за 2010-2016 рр. для дослідження загальних особливостей функціонування соціогеосистеми міста Харкова; 51 показник – за 2010-2015 рр. для дослідження особливостей функціонування районних соціогеосистем як складових соціогеосистеми міста Харкова).

В історії формування і розвитку міста Харкова (1654-2017 рр.) можна виділити 8 періодів, протягом яких переважали певні функції (оборонна, адміністративна, промислова, столична тощо). На сьогоднішній день Харків є провідним промисловим, культурним, освітнім, науково-інноваційним, транспортним, туристсько-рекреаційним центром України, який займає провідні позиції серед інших міст держави. Використання факторного аналізу дозволило виділити інфраструктурний, демографічно-освітній, інвестиційний та економіко-промисловий фактори функціонування соціогеосистеми міста Харкова. За результатами кластерного аналізу виділено три групи районних соціогеосистем за подібністю їх функціонування (І група – Київський та Шевченківський райони, ІІ група – Московський район, ІІІ група – інші райони міста). Моделювання траєкторії функціонування показало, що до соціогеосистем з прогресивним функціонуванням відносяться Шевченківський та Київський райони, з регресивним функціонуванням – Новобаварський та Немишлянський райони. Результати порівняння функціонування міських соціогеосистем Харкова (Україна) і Катовіце (Польща) показали, що більш динамічний розвиток характерний для Катовіце через інтенсивне залучення зовнішніх ресурсів. Проте соціогеосистема міста Харкова має кращі перспективи розвитку завдяки значно потужнішому внутрішньому потенціалу. На основі компонентного аналізу визначено основні проблеми функціонування соціогеосистеми міста Харкова для основних елементів її виконавчої системи. Виконане дослідження дозволило обґрунтувати основні шляхи вирішення виділених проблем та розробити рекомендації з удосконалення функціонування соціогеосистеми міста Харкова.

Ключові слова: міська соціогеосистема, Харків, функціонування, фактори функціонування, групування районних соціогеосистем, моделювання траєкторії функціонування, компонентний аналіз вихідних вектору функціонування, проблеми функціонування соціогеосистеми та шляхи їх вирішення, рекомендації з удосконалення функціонування соціогеосистеми.

АННОТАЦИЯ

Мазурова А. В. Общественно-географические особенности функционирования городской социogeосистемы (на примере города Харьков). – Квалификационная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата географических наук по специальности 11.00.02 – экономическая и социальная география. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2018 г.

В диссертационном исследовании обосновывается необходимость исследования города Харькова как социogeосистемы городского уровня, раскрываются общественно-географические особенности ее функционирования и разрабатываются рекомендации по его усовершенствованию. Авторская методика общественно-географического исследования функционирования городской социogeосистемы базируется на географическом, системном, синергетическом и историческом методологических подходах; сочетании философских, общенаучных, конкретнонаучных и оригинальных методов исследования. В исследовании было использовано 2 информационные базы данных за различные тестовые периоды (100 показателей – за 2010-2016 гг. для исследования общих особенностей функционирования социogeосистемы города Харькова; 51 показатель – за 2010-2015 гг. для исследования особенностей функционирования районных социogeосистем как составляющих социogeосистемы города Харькова).

В истории формирования и развития города Харькова (1654-2017 гг.) можно выделить 8 периодов, в течение которых преобладали определенные функции (оборонная, административная, промышленная, столичная и др.). На сегодняшний день Харьков является ведущим промышленным, культурным, образовательным, научно-инновационным, транспортным, туристско-рекреационным центром Украины, который занимает ведущие позиции среди других городов страны. Использование факторного анализа позволило выделить инфраструктурный, демографическо-образовательный, инвестиционный и экономико-промышленный факторы функционирования социogeосистемы города Харькова. По результатам кластерного анализа выделены три группы районных социogeосистем по подобию их функционирования (I группа – Киевский и Шевченковский районы, II группа – Московский район, III группа – остальные районы города). Моделирование траектории функционирования показало, что к социogeосистемам с прогрессивным функционированием относятся Шевченковский и Киевский районы, с регрессивным функционированием – Новобаварский и Немышлянский районы. Результаты сравнения функционирования городских социogeосистем Харькова (Украина) и Катовице (Польша) показали, что более динамичное развитие характерно для Катовице из-за интенсивного привлечения внешних ресурсов. Однако социogeосистема города Харькова имеет лучшие перспективы развития благодаря более мощному внутреннему потенциалу. На основе компонентного анализа определены основные проблемы функционирования социogeосистемы города Харькова для основных элементов ее исполнительной системы. Проведенное исследование позволило обосновать основные пути решения выделенных проблем и разработать рекомендации по усовершенствованию функционирования социogeосистемы города Харькова.

Ключевые слова: городская социogeосистема, Харьков, функционирование, факторы функционирования, группирование районных социogeосистем, моделирование траектории функционирования, компонентный анализ исходных вектора функционирования, проблемы функционирования социogeосистемы и пути их решения, рекомендации по усовершенствованию функционирования социogeосистемы.

SUMMARY

Mazurova A. V. Human-geographical features of the functioning of urban social and geographical system (case study of Kharkiv city). – Qualification work on right of the manuscript.

The thesis for the degree of candidate of geographical science, specialty 11.00.02 – human geography. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2018.

The thesis substantiates the necessity of researching Kharkiv city as an urban social and geographical system, revealing the human-geographical features of its functioning and developing recommendations for its improvement. The author's method of human-geographical research of the urban social and geographical system's functioning is based on geographical, systemic, synergetic and historical methodological approaches; a combination of philosophical, general scientific, specific scientific and original research methods. The study used 2 information databases for various test periods (100 indicators - 2010-2016 for the study of the general features of the functioning of Kharkiv's social and geographical system, 51 indicators – 2010-2015 for the study of the features of the functioning of district social and geographical systems as components of the Kharkiv's social and geographical system).

In the history of formation and development of Kharkiv city (1654-2017) can allocate 8 periods during which certain functions prevailed (defensive, administrative, industrial, capital, etc.). Today Kharkiv city is the leading industrial, cultural, educational, scientific and innovative, transport, tourist and recreational center of Ukraine, which occupies leading positions among other cities of the country. The use of factor analysis made it possible to distinguish infrastructural, demographic-educational, investment and economic-industrial factors of the functioning of Kharkiv's social and geographical system. According to the results of cluster analysis, three groups of district social and geographical system are distinguished by the similarity of their functioning (group I - Kyivskyi and Shevchenkyi districts, group II – Moscovskyi districts, group III – other city districts). Simulation of the trajectory of functioning showed that the social and geographical system with progressive functioning include Kyivskyi and Shevchenkyi districts, with regressive functioning – Novobavarskyi and Nemyshlyanskyi districts. As a result of the comparison of the functioning of social and geographical systems of Kharkiv (Ukraine) and Katowice (Poland), it is justified that a more dynamic development is typical for Katowice because of intensive attraction of external resources. However, Kharkiv's social and geographical system has better prospects for development due to a more powerful internal potential. On the basis of the component analysis, the main problems of functioning of Kharkiv's social and geographical system for the main elements of the executive system are determined. The conducted research allowed to substantiate the main ways of solving the identified problems and develop recommendations for improving the functioning of Kharkiv's social and geographical system.

Key words: urban social and geographical system, Kharkiv, functioning, functioning factors, grouping of district social and geographical systems, modeling of the trajectory of functioning, component analysis of the functioning vector, problems of the functioning of the social and geographical system and ways to solve them, recommendations for improving the functioning of the social and geographical system.

Підписано до друку 26.06.2018 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times ET. Умов.-друк. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Замов. № 0626/7-18.

Надруковано з готового оригінал-макета у друкарні ФОП В. В. Петров
Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.
Запис № 24800000000106167 від 08.01.2009 р.
61144, м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 79в, к. 137, тел. (057) 78-17-137.
e-mail:bookfabrik@mail.ua